

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. д-р Силвия Минева
за дисертационен труд на Аглая Димитрова Денкова,
представен за публична защита за присъждане на
образователна и научна степен „доктор“
в професионално направление 2.3. Философия (Етика)
Тема на дисертацията:

„Етически и социални измерения на човешкото генно инженерство”

Сведения за докторантката

Аглая Денкова е бакалавър по философия и магистър по „Интегративна биоетика” на СУ „Св.Кл. Охридски”. През юли 2017 г. тя е зачислена като докторант към катедрата по Логика, етика и естетика на СУ. По време на своята докторантура Аглая Денкова участва в голям брой национални и международни форуми, обменна програма „Еразъм+”, международен уоркшоп в Загреб, Хърватия, докторантско училище, води семинари по биоетика във ФФ и изнася лекции, посветени на изследваната тема в спец. Културология на СУ. Автор е на голям брой доклади в областта на интегративната биоетика и има четири публикации по темата на дисертацията в специализирани научни издания. След обсъждане на дисертационния труд на Аглая Денкова в катедрата по Логика, етика и естетика, той е предложен за публична защита и със заповед на ректората на СУ № 20РД-38-142 от 33.03.2021 е насрочена датата за тази защита.

Сведения за дисертацията и автореферата

Като формулировка на тема, обем, структура на съдържанието и библиография дисертационният труд, авторефератът и всички други приложени за защитата документи отговарят на изискванията на закона и университетския правилник за провеждане на този тип процедури. Общият обем на дисертацията е 173 стандартни страници, структурирани в увод три глави, заключение и библиография. Списъкът на цитираната и използваната литература включва 163 заглавия на български, английски и немски език, в това число и правни документи като закони, наредби, конвенции и декларации.

Авторефератът към дисертацията също удовлетворява законовите изисквания със своя обем от 32 страници и резюмирано описание на дисертационното съдържание, неговите заключения, библиография, списък с публикации по темата на дисертацията и справка за приносите на изследването.

Бележки по съдържанието на дисертационния труд

Предложеният изследователски текст е впечатляващ с актуалната си тема и амбициозната цел, която си е поставила неговата авторка да представи относително изчерпателен обзор и философски анализ върху етическата проблематичност и социалните измерения на генното инженерство.(с.5) За целта тя предлага описание на отделните видове генноинженерни технологии и интердисциплинарен анализ на тяхната етическа проблематичност. Анализът се основава на контекстуализацията на исторически факти и научни постижения в плана на различни законодателни инициативи и етическите дебати, провокирани от въпроса за допустимостта на експерименти с ембриони и ембрионални стволови клетки. Този въпрос докторантката посочва за основен мотив да формулира в увода на дисертацията като теза на изследването необходимостта от строги регулации за прилагането на генно инженерство върху човека с цел неговото подобряване извън биологичната и здравна норма, което би застрашило социалните му устои и основни морални ценности и разбирания.

С оглед на тази теза във всяка глава на дисертацията са разгърнати специфични аргументи в нейна подкрепа. В първа глава тази аргументация включва характерният модерен възглед за „ценностната неутралност” на научните постижения и описанията на водещите научни открития в областта на генното инженерство, както и различни техни последствия. Във връзка с тези описания е предложен анализ на термините „ген”, „генно инженерство”, „естествен отбор” и др. и са открити нееднозначността на наличните дефиниции за ембрион и етическите аспекти на използването на ембриони за изследователски и медицински цели. Тези аспекти са илюстрирани чрез три реални казуса, които повдигат въпроса за размиването на границите между редактиране и имплантиране на ембриони в резултат на приложението на генетична модификация в подкрепа на хора с проблемна фертилност. Казусите дават основания на докторантката да направи извода, че човечеството навлиза в една нова епоха, когато смятаните по-рано за невъзможни представи и опити за постигане на физическо човешко съвършенство, защото са престъпни, шарлатански, утопични, литературни или научно-фантастични, са станали реалност и се превръщат в стандарт. (с. 47)

Във втора глава изследването е фокусирано върху връзката между етическата проблематичност на генното инженерство и понятието за човешка природа. С оглед на тази

връзка Аглая Денкова предлага историческа ретроспекция на дебата за човешката природа и типологизира философските идеи за нея, като групира техните изразители в три категории - универсалисти, уникалисти и релационисти. В подкрепа на типологията си авторката я аргументира допълнително с помощта на различни литературни образци, след като прави уговорката за нейната условност и обяснява предназначението ѝ като снемане на обичайните определения за идеализъм и материализъм в името на по-адекватно отразяване на общото и различното в етическите възгледи на техните представители. На базата на тези различавания Аглая Денкова откроява като доминиращ антропоцентричния възглед за превъзходството на човека над останалата природа и се дистанцира от него, като заявява своето предпочитание да говори за основи на човешката природа в противоположност на антропоцентричното фаворизиране на човека, за да избегне рисковете, които крие крайният антропоцентризъм. Такава рискове според нея са оправдаването на нехуманно отношение към останалата жива природа и стереотипизациите, до които може да доведе използването на научни обяснения и терминология във всекидневния език с цел налагане на определен възглед за човека като социална и политическа норма, оправдаваща дискриминационни политики и практики като сегрегация, стерилизация или подлагане на жестоки и опасни експерименти на хора заради техния расов, етнически произход, унаследена патология или други естествени различия. Като типични примери за негативните последици от такова използване на научни обяснения и постижения са посочени и описани евгеничното движение и политики, в резултат на които се създават дискриминационните теории за расовата хигиена и се оправдава използването на концлагеристи за евгенични опити.

Освен некоректното и нехуманно прилагане на научни постижения и обяснения, като друга причина за етическата проблематичност на деликатното отношение между евгеника и генно инженерство в съвременната епоха, докторантката описва рисковете за сигурността и неприкосновеността на лични данни и здравна, респ. генетична информация, обработвана посредством *Big Data* както и възможността за установяване на монопол над тези данни и информация от частни изследователски компании, ангажирани с генетични изследвания, биофармацевтика и др. Като илюстрация на тези рискове са представени актуални примери за изтичане на големи бази данни и злоупотреба с данни на лекари и пациенти от страна на трети лица и организации без тяхното знание и съгласие.

Третата глава впечатлява със задълбоченото, детайлно познаване и сполучлива контекстуализация на историята на идеите за техниката и на биоетическия дебат, в който редом с религиозната перспектива, предложена от католическата църква, са описани и новите течения в съвременната етическа мисъл на биоконсерватизма и трансхуманизма. В хоризонта на тези описания са анализирани различните ползи и рискове от експериментите с човешки ембриони и предизвикателствата, пред които генното инженерство изправя философското и религиозно мислене за автономия, достойнство и право на живот, както и въпросите за етическата проблематичност на информираното съгласие и социалните рискове, които може да провокира т.нар. ембрионална евгеника като риска от появата на генен аристократизъм и нов тип социална стратификация.

В същата глава Аглая Денкова обсъжда проблематичността на регулацията в областта на генното инженерство, позовавайки се на актуални национални и международни закони и правни документи, свързани с нея. Според докторантката тази проблематичност е резултат от влиянието на голям брой фактори, сред които освен комплексността и интердисциплинарността на самите биоетически проблеми, се нареждат също културните различия, консенсусния и формален характер на правните норми, неотстранимото влияние на субективните убеждения и преценки, комерсиализацията на изследванията и размиването на границите между етика и икономика под влияние на пазарните отношения като доминиращи съвременното общество.

В заключението са припомнени отново изследователската цел, метод, теза, акцентите в отделните глави и предложени изводи за различните темпове на развитие и глобализация на научно-техническия прогрес и на неговата етическа рефлексия, която остава на заден план за сметка на регулациите и водените политики в името на пазарни принципи, така че етиката попада в сянката на правото и изглежда като негово следствие вместо като негов фундамент. Въпреки това авторката настоява на необходимостта от етическото обсъждане на човешкото генно инженерство и неговите социални измерения, за да се гарантира, доколкото е възможно, че човешкото като етическа категория няма да загуби всеобщия си характер заради удовлетворяване на частни интереси.

Критични бележки и въпроси

Тъй като в представения окончателен вариант на дисертацията текстът е редактиран според повечето забележки и препоръки, направени на катедреното му обсъждане, имам

само една критична бележка, която споделих и на това обсъждане. Без да оспорвам правото на всеки философ да предпочита определен подход и аргументи за сметка на други, ще си позволя да я повтора и изложа по-обстойно, тъй като тя засяга косвено и частично изследователската теза и резултати. Става дума за твърдението в началото на дисертацията за научните постижения като независими от понятията за добро и зло. То е аргументирано с „извънморалността“ на математическите символи и формули като основание за пренасянето на отговорността за това какво се изследва и как се използват изследователските резултати върху безличната сцена на правната регулация и презумпцията, че това, което не е законово забранено, е позволено. Подобно разграничение на наука предполага имплицитно, че няма по-почтени хора от учените и научните приоритети и прогрес зависят само от тях. Разбира се, това е отчасти вярно, но не защото науката говори на математически език, който се смята за извънморален и универсален благодарение на перформативността, в която съвременните технофили виждат панацеята на всички, в т.ч. и етически проблеми, стига да се „преведат“ на този език, за да се създадат алгоритми за решаването им. Напротив, научният прогрес винаги, но особено днес зависи изключително от колаборацията на науката с икономиката и политиката(идеологията). Факт е, че много и най-значими научни, особено медицински постижения са резултат от войни, претенции за световно надмощие и „научно“(медицинско) управление на обществото. Така истината и справедливостта се оказват резултат от най-добре финансираното изследване, науката се превръща в сектор на икономиката, а учените като много други - в хора на наемния труд, поради което не те определят научните приоритети, а възложителите на изследванията. Подобни наблюдения предлагат М. Фуко, Ж. Фр. Лиотар, У. Бек и други критици на обвързването на модерната научност с упражняването на властта, характерно за либералната демокрация като специфична рационалност, изискваща участието на управляваните в изобретяването на закона чрез парламентарната система като „най-ефикасна система на управленческа икономия“(Фуко). В този смисъл претенцията за строга регулация изглежда проблематична, когато е инспирирана и разчита на същия тип регулации, легитимирани икономизацията на науката, налагайки ѝ маската на „ценностната неутралност“, и „инструментализацията“ на постиженията ѝ в подкрепа на ефективността, конкурентоспособността, свободното движение на всичко, иновативността, търговията с данни и други „предпоставки“ на свободния пазар, поддържан от либерално-

демократичния обществен модел чрез насърчаване на индивидуализацията и частната инициатива. В този ред на мисли дисертационната теза и аргументацията ѝ се придържат повече към класическия философски либерализъм на Просвещението до Кант включително, отколкото към по-късни идеи за наука, прогрес и технологии. В усилието за удържане на хуманистичните си ценности тази традиция фаворизира върховенството на закона като блюстител на либералния ред и абсолютизира правото и неговия език като също толкова универсални/безпристрастни средства за решаване на проблеми, колкото математизирания език на разбираната по галилеевски научност. На същия либерализъм се основават човешките права, както и биоетическият дебат и самата биоетика, независимо от вътрешните ѝ разделения на биоконсерватори и трансхуманисти, които не оспорват либералните принципи на самия общественно-икономически ред, а само законите, основани на тях. При това положение става много трудно едновременно да разчитаме все повече на науката за всичко и да поддържаме ценности, които трябва да се приемат на доверие, защото са ненаучни, защото е парадоксално очакването главата да гледа в една посока, а краката да крачат в друга. Т.е. че биоетическите и социални проблеми в общество с ценностна система, центрирана около свободата във всичките ѝ смисли, в т.ч. на пазар, мобилност, глобализация, права на индивида като предприемач и потребител, са преодолими с нови и повече регулации, които да не пречат на научно-техническия прогрес, подчинен на пазарната икономика и световното съперничество и същевременно да гарантират вечността на хуманистични вярвания и ценности отпреди три века. Същото важи и за формулировката за биологична и здравна норма, която се засяга в тезата, без да се изяснява специално в дисертацията, но е проблематична предвид широката дефиниция за здравето на СЗО, която прави трудно и разграничението между лечение и подобрене, както и между здравна грижа и услуга, защото подобряване, отхвърляно от едни като застрашаващо етически ценности, може да се одобрява от други заради индивидуални права. В този смисъл заключението на дисертацията е напълно реалистично, като не потвърждава категорично претенцията за строга регулация поради нейното почти невъзможно практическо реализиране в съвременните условия. Затова бих попитала докторантката: дали изводите на дисертацията не опровергават частично нейната теза и не я правят хипотеза?

Заключение

Независимо от отговора, който колегата Денкова ще предложи на въпроса ми, той не би повлиял съществено на окончателната ми, положителна и висока оценка за дисертационния ѝ труд и неговите изводи, които са свидетелство за още един оригинален изследователски резултат освен посочените в дисертацията приноси, защото отразява не желаното, а актуалното състояние на етическия дебат върху генното инженерство и на самата етика в съвременната епоха. Този резултат е постигнат непреднамерено, но не и случайно, защото признанието за изместването на етиката на заден план под напора на закондателстващия разум, нарастващата индивидуализация, глобализация и опазаряване на всичко е логичен извод, до който води дисертационното изложение, особено в последната му глава. Затова в заключение бих определила изследването като респектиращо с амбицията за изчерпателно представяне на една актуална и същевременно много сложна, трудна за изследване тема поради високата динамика на изследваните феномени и нейната интердисциплинарност. Въпреки тази сложност, докторантката е успяла да опише и анализира етическата проблематичност на генното инженерство като технология и практика благодарение на доброто, задълбочено познаване и детайлно представяне на основни понятия, концепции, автори и документи, засягащи тази тема.

Изброените в края на дисертацията и автореферата приноси представят реалистично и адекватно резултатите от един самостоятелен прочит на изследваната проблематика, оригинален опит за предлагане на свои дефиниции и типология и похвален стремеж да се заявява авторска позиция по обсъжданите проблеми. Към това бих добавила и отличните си лични впечатления от Аглая Денкова като участник в ръководени от мен два научно-изследователски проекта и в научната конференция „Етика и технологичен риск“. Всичко това ми дава предостатъчно основания да препоръчам убедено на уважаемото жури по защитата да присъди на Аглая Денкова образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3. Философия (Етика).

София

22.05.2021

Рецензент:

Проф. д-р Силвия Минева